

U povodu knjige Paula Mojzesa
*Yugoslavian Inferno – Etnoreligious Warfare in the
Balkans*, New York, 1994., 248 str.

ZORAN GRIJAK
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor se u članku kritički osvrnuo na teze Paula Mojzesa o uzrocima rata u bivšoj Jugoslaviji, iznijete u knjizi *Yugoslavian Inferno*. Utvrdio je da ta knjiga, zbog brojnih znanstveno-metodoloških propusta i zbog tendencije umanjivanja odgovornosti za rat Srbije i Crne Gore, ne može poslužiti kao prilog objektivnijoj spoznaji uzroka i naravi rata u bivšoj Jugoslaviji.

Paul Mojzes metodistički je pastor i profesor teologije na sveučilištu Rosemont u Sjedinjenim Američkim Državama. Istraživački je zaokupljen kulturnom i političkom ulogom vjerskih zajednica u srednjoeuropskim i istočnoeuropskim državama, posebice u razdoblju posvemašnjeg urušavanja i propasti komunističkog sustava u Europi, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX. stoljeća, kada su se vjerske zajednice, do tada sustavno onemogućavane u obavljanju svojih zadaća, našle suočene s problemom djelovanja u demokratskim uvjetima. Autor je ili urednik sedam knjiga i više od sedamdeset članaka, urednik časopisa *Religion in Eastern Europe* i predsjednik Kršćanskoga društva za odnose s istočnom Europom. Njegov naglašeni interes za prilike u bivšoj Jugoslaviji bio je s jedne strane potaknut porijeklom,¹ a s druge strane uvjerenjem da bi Jugoslavija, zbog političke neovisnosti o Sovjetskom Savezu, humanijeg režima nego u zemljama istočnoga bloka i veće otvorenosti

¹ Paul Mojzes rođen je sredinom tridesetih godina u Osijeku. Otac mu je bio protestantski svećenik koji je 1941. godine, ocjenjujući da vlasti Nezavisne Države Hrvatske mogu ugroziti njegov život, preselio s obitelji u Novi Sad, u čijoj je okolici 1942. godine ubijen u mađarskom radnom logoru. P. Mojzes djetinjstvo i mladost provodi u Novom Sadu, gdje se s jedne strane razvijao pod utjecajem protestantskoga vjerskog žara svoje majke, a s druge strane pod utjecajem »Titove vrste socijalizma«, odnosno dominirajuće komunističke ideologije. Nakon odlaska u Sjedinjene Američke Države odrekao se svoga jugoslavenskog identiteta i počeo se osjećati Amerikancem, premda je ostao vezan uz Jugoslaviju i pozorno pratio promjene koje su se u njoj događale. (*Yugoslavian Inferno*, XVI.)

prema zapadnim utjecajima, mogla postati model za postupno oslobađanje istočnoeuropskih zemalja od represivnog komunističkog sustava.

Kada govori o tragediji na području bivše Jugoslavije u ratu koji je započeo 1991. godine, P. Mojzes jasno uočava da su etnički i vjerski razlikovni momenti na ovome, prema njegovom osvjedočenju, u cijelosti balkanskom prostoru uvijek bili izvor napetosti. O tomu svjedoči i činjenica da iza naslova *Yugoslavian Inferno (Jugoslavenski pakao)*, metafore koja sugerira neumoljivu patnju i prevlast potpunoga zla i beznadnosti, kojima je rat izručio narode bivše Jugoslavije, slijedi podnaslov *Etnoreligious Warfare in the Balkans (Etnoreligijski rat na Balkanu)*, kojim se čitatelja teži navesti na zaključak da rat na području bivše Jugoslavije ima etničke i vjerske uzroke, te da je cijelo područje bivše Jugoslavije kulturno-povijesno uronjeno u Balkan. Knjiga *Yugoslavian Inferno* je podijeljena na trinaest poglavlja pod slijedećim naslovima: *I. Never again; II. Mytho-History; III. The Destructive Use of Memory; IV. Last Chance for a Unified Yugoslavia; V. The Unresolved National Question; VI. Civil War or War Between Countries?; VII. The Religious Component in the War; VIII. Who or What is to Blame?; IX. Will UN Sanctions Topple the Regime in Yugoslavia?; X. Slovenia and Macedonia: A Study in Contrasts; XI. Croatia: Neither War nor Peace; XII. Ending the War; XIII. And the War goes on.* Osim kratkog uvoda, knjiga sadrži i znanstveni aparat: bilješke, kazalo imena i najvažnijih pojmova i upute za izgovor slova, kao i četiri karte, koje prikazuju republike bivše Jugoslavije s raspodijeljenošću pučanstva prema nacionalnoj pripadnosti, nove države nastale na području bivše Jugoslavije, teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine 1994. godine između Srba s jedne i Hrvata i muslimana s druge strane i plan kontaktne skupine za razgraničenje hrvatsko-muslimanske federacije i srpskog entiteta u Bosni i Hercegovini.

Poticajna je za prikazivanje ne samo zbog toga što je njezin autor porijeklom Hrvat iz bivše Jugoslavije, nego, i to poglavito, zbog toga što je P. Mojzes utjecajan u inozemnim vjerskim krugovima i ekumenskim gibanjima. Unatoč tomu što je, nakon odlaska u Sjedinjene Američke Države (dalje: SAD), nastao održavati veze s bivšom domovinom i analizirati događaje u njoj, P. Mojzes je bio zatečen događajima u bivšoj Jugoslaviji, jer je smatrao da je njezina uključenost u međunarodne pravne i druge institucije u tolikoj mjeri pridonijela porastu zakonitosti, sigurnosti i mira da ona može postati model za zemlje u postkomunističkoj preobrazbi. Ako takvom autorovom uvjerenju pribrojimo njegovo osvjedočenje, poljuljano tek krajem osamdesetih godina, da je u Jugoslaviji »etnički partikularizam«, odnosno osjećaj nacionalne posebnosti, zamijenjen osjećajem općejugoslavenske pripadnosti, ne iznenaduje činjenica da je i on, poput većine zapadnih analitičara, bio zbunjen ratnim prilikama. Rat u bivšoj Jugoslaviji potaknuo ga je napose na istraživanje moguće odgovornosti vjerskih zajednica, odnosno na traženje odgovora na pitanje je li ratu pridonijela i njihova neučinkovitost u obavljanju pastoralnih zadaća.

Svoja stajališta o tom problemu najprije je iznio u članku »The Role of the Religious Communities in the War in Former Yugoslavia«, objavljenom u časopisu *Religion in Eastern Europe* sv. XIII/1993., br. 3 (13.–32.), koji je, bez važnijih izmjena, uvrstio u knjigu *Yugoslavian Inferno (125.–152.)*. Utvrđujući odgovornost svih vjerskih zajednica za rat u bivšoj Jugoslaviji, ipak je najveći

»crimen« pripisao Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, relativizirajući pritom odgovornost Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC), zbog promicanja velikosrpskog programa među srpskim pučanstvom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Među kritičkim ocjenama P. Mojzesa o djelatnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj, na koje ću se ukratko osvrnuti, napose valja upozoriti na sljedeće: 1) unatoč pozivima vodstva SPC-a uporno je odbijala izraziti žaljenje zbog ratnih zločina Hrvata nad Srbima u II. svjetskom ratu; 2) svojim zauzimanjem za Albance na Kosovu izazvala je ogorčenje u Srbiji, čija je zabrinutost za Srbe na Kosovu bila legitimna, premda ju je iskazivala na brutalan i neprimjeren način; 3) utjecala je na raspravu o ustavnom amandmanu o nazivu službenog jezika u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, koji su Srbi doživljavali kao prijetnju za svoja kulturna prava; 4) podržala je političku djelatnost Hrvatske demokratske zajednice, unatoč tomu što je ona bila u neskladu s postojećim ustavom, koji je zabranjivao osnivanje političkih stranaka na isključivo nacionalnoj ili vjerskoj osnovi; 5) nakon njezine izborne pobjede pružila je neograničenu potporu »režimskom velikohrvatstvu«. Ocjene P. Mojzesa o odgovornosti vjerskih zajednica u bivšoj Jugoslaviji, prema kojoj su one imale diobenu ulogu u pretkomunističkom, komunističkom i postkomunističkom razdoblju, bile su povod za raspravu u koju su se, kao osporavatelji njegovih teza o djelatnosti Katoličke crkve u Hrvatskoj i SPC-u, uključili Jure Krišto,² Geert van Dartel³ i Anne Herbst.⁴ Nije mi namjera ovdje opisivati tijek te rasprave,⁵ nego samo upozoriti na činjenicu da se interpretacijska okosnica studije P. Mojzesa o odgovornosti vjerskih zajednica za rat u bivšoj Jugoslaviji i uopće o uzrocima rata u bivšoj Jugoslaviji, koju nalazimo i u knjizi *Yugoslavian Inferno*, nalazi u tvrdnji da je pobuna Srba u Hrvatskoj 1990. godine posljedica njihovog straha od obnavljanja Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH). Bitna je pretpostavka te interpretacije da Srbi budu prikazani isključivo kao žrtve II. svjetskog rata, jer žrtva ima pravo na odmazdu, vratiti »milo za drago« (tit for tat).⁶ P. Mojzes, dakle, izražava razumijevanje za primjenu talionskoga principa, ponikloga u običajnom pravu nekih naroda u starome vijeku, koji zagovara odmazdu i to na isti način na koji je počinjen zločin, po načelu »oko za oko, zub za zub«. Težeći dokazati svoju tezu o Srbima kao isključivo žrtvama II. svjetskoga rata i time

² Jure Krišto, The »Catholic Church in Times of Crisis«, u: *Beyond Yugoslavia: Politics, Economics, and Culture in a Shattered Community* (uredili Sabrina Petra Ramet i Ljubiša S. Adamovich), Westview Press, Boulder – San Francisco – Oxford, 1995., 431.–450.; Isti, »Odgovor Paulu Mojzesu« u: *Religion in Eastern Europe* (1993.), sv. XIII., br. 5., 44.–47.

³ Geert van Dartel, »The Nations and the Churches in Yugoslavia«, *Religion, State and Society*, sv. 20, br. 3–4; Isti, »Nikolaj Velimirovic (1880–1956)«, *Glaube in der 2. Welt – Zeitschrift für Religionsfreiheit und Menschenrechte*, 21/1993., br. 4.

⁴ Anne Herbst, »Tod und Verklärung: Die Orthodoxe und die Katholische Kirche im suedslawischen Konflikt«, *Glaube in der 2. Welt*, n. dj., 21/1993., br. 4.

⁵ O tomu sam pisao, posebice se osvrnuvši na osporavanja Mojzesovih teza u studijama Jure Krište, u osvrtu pod naslovom »Urednik ČSP odgovara na objede Hrvata«, *Časopis za suvremenu povijest*, (dalje: ČSP), 1, Zagreb, 1994., 191.–192.

⁶ P. Mojzes, *The Role of the Religious Communities in the War in Former Yugoslavia*, n. dj., str. 22., bilj. 33., *Yugoslavian Inferno*, n. dj., str. 137., bilj. 14.

postoji razumijevanje ne samo za srpsku pučanstvo koje se 1990. godine pobunilo protiv legitimno izabраниh hrvatskih vlasti, nego pružiti i »moralno opravdanje« srbijansko-crnogorskim vlastima i JNA, koje su tu pobunu potaknule, za agresiju na Republiku Hrvatsku 1991. godine. P. Mojzes je u cijelosti zatajio važne povijesne činjenice koje tu tezu opovrgavaju, a napose velikosrpski imperijalni projekt, kontinuitet u srpskom nepriznavanju hrvatske države i pokušaje prisiljavanja Hrvata na diobu hrvatskog državnog suvereniteta, s ciljem otrgnuća velikih dijelova hrvatskog teritorija i njihova priključenja Srbiji. Postojanje četnika u II. svjetskom ratu i masovne četničke zločine nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom u II. svjetskom ratu autor je potpuno prešutio, jer razotkrivaju neprihvatljivost njegove interpretacije o Srbima kao isključivo žrtvama II. svjetskoga rata na području bivše Jugoslavije i upućuju na neodrživost teze o srpskom pravu na odmazdu, čak kada bi talionski princip i bio priznat kao legitiman način rješavanja sporova među osobama i nacijama. P. Mojzes je također nekritički prihvatio i uvrstio u knjigu *Yugoslavian Inferno* netočnu i tendencioznu tvrdnju srpske historiografije, da su Hrvati tijekom II. svjetskog rata bili kvistlinzi, dok su Srbi navodno bili na strani saveznika, prikrivajući time činjenicu da je izvorište i osnova antifašističke borbe na prostorima bivše Jugoslavije bio antifašistički pokret u Hrvatskoj. Govoreći o stradanju Srba u NDH, autor nekritički iznosi podatke o srpskim gubicima, pa time uopće ne pridonosi shvaćanju tog problema. Naime, ustvrdio je – zanemarujući pritom objektivne povijesne studije o tom problemu, a koristeći se djelima opskurnih autora – da se broj srpskih gubitaka u NDH kreće od pedeset do sedamsto tisuća, s napomenom da taj broj Hrvati teže umanjiti, a Srbi uvećati, kao da⁷ je riječ o problemu o kojemu je dopušteno licitirati.⁷

⁷ Kada u svojim studijama govori o srpskim gubicima u NDH, P. Mojzes se u navodima koristi poglavito djelima srbijanskih autora Vladimira Dedijera, *Vatikan i Jasenovac*, Beograd, 1987., Dragoljuba Živojinovića i Dejana Lučića, *Varvarstvo u ime Hristovo: Prilozi za Magnum crimen*, Beograd, 1988. i Milana Bulajića, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Arukoviću*, Beograd, 1988., koji su, promicanjem neistinitih tvrdnji o genocidnosti hrvatskoga naroda, posebice dokazivanjem da je u Jasenovcu ubijeno najmanje 700 tisuća Srba, dali snažan doprinos razvoju nacionalističke euforije u Srbiji krajem osamdesetih godina i izbijanju rata 1991. godine. Pritom je potpuno prešutio do sada najobjektivnije studije o tom problemu srbijanskog autora Bogoljuba Kočovića, *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, (London, 1985.; Sarajevo, 1990.) i hrvatskog autora Vladimira Žerjavića, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.; *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1992.; *Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.–1945.*, ČSP, 3, Zagreb, 1992., 149.–165. Svjedočanstvo o tomu da su podaci o srpskim gubicima u NDH, koje iznosi najveći dio srbijanskih autora, posljedica tendencioznih pretjerivanja i dnevopolitički ratnohuškački motiviranih manipulacija činjenicama posebice pružaju rezultati istraživanja o srpskim gubicima u logoru Jasenovac – Gradina do kojih je došao V. Žerjavić. Nasuprot srpskim autorima (povjesničarima, književnicima i dr.), među kojima je u manipulaciji brojem srpskih žrtava u Jasenovcu vjerojatno najdalje otišao Radomir Bulatović, došavši do brojke od 1.110.929, u studiji *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Gradinu*, Sarajevo, 1990., V. Žerjavić je primjenom kritičkih znanstveno-istraživačkih viktimoških metoda dokazao da taj broj ne premašuje 50 tisuća. Usp. *Manipulacije žrtvama*

Svoju knjigu P. Mojzes je posvetio svima koji su nastojali ublažiti patnju naroda bivše Jugoslavije i privesti rat kraju, a namijenio ju je napose onim čitateljima koji će donositi političke odluke. Namjenjujući knjizi *Yugoslavian Inferno* pragmatičnu zadaću stvaranja predložka za oblikovanje odluka utjecajnih političkih čimbenika, među kojima su po moći utjecanja na događaje svakako na prvom mjestu oni iz SAD-a, autor je znatno uvećao i svoju odgovornost za moguće pogrešne prosudbe o događajima, kojima je inače izložen svaki znanstvenik, a posebice analitičar tako recentnog događaja kao što je rat u bivšoj Jugoslaviji.

Metodološki promašaji

P. Mojzes je pisao svoju knjigu u razdoblju kada je trećina hrvatskog teritorija bila okupirana, dok se ratu u Bosni i Hercegovini teško mogao naslutiti kraj. Mogućnost stvaranja iskrivljenih predodžbi o događajima bila je tim veća što autor u knjizi *Yugoslavian Inferno* ne istražuje samo odgovornost vjerskih zajednica za rat u bivšoj Jugoslaviji, dakle temu koja se uklapa u područje njegova dugogodišnjeg znanstvenog istraživanja, nego teži sustavno istražiti političke, sociologijske i kulturne uzroke rata. Autorov znanstveno-metodološki pristup također je poticajan za pogrešne procjene, jer svoja stajališta o najvažnijim problemima ne utemeljuje toliko u izvorima i relevantnoj znanstvenoj literaturi, čiji selektivan popis donosi na kraju knjige, koliko na vlastitim uvidima – zapažanjima i spoznajama, koji su rezultat nagomilanog skupa iskustava do kojih je došao tijekom godina, te razgovora s velikim brojem bivših jugoslavenskih građana. On iznosi uvjerenje da su ga posjeti bivšim jugoslavenskim republikama spasili od jednostranog gledanja na događaje i zamke u koju su upali njegovi kolege, motreći na prilike najčešće iz svojih nacionalnih središta.⁸ Činjenica je, međutim, da objektivna procjena događaja nije uvjetovana samo brojnošću i raznolikošću izvora, nego i subjektivnim momentima koji uvelike određuju odnos istraživača prema nekom događaju ili problemu. U ocjeni istinitosti tvrdnje P. Mojzesa, da nije odvjetnik niti jedne od »ctnoreligijskih grupa« u sukobu, ipak će, s obzirom na činjenicu da je autor mladenačko razdoblje, u kojem se uglavnom oblikuju uvjerenja, pa i predrasude, provoc u bivšoj Jugoslaviji, presudnu ulogu imati procjena naravi osobnih uvida koje je usvojio prije odlaska u SAD. Naime, mogući izvor zabluda znanstvenika s

drugoga svjetskog rata 1941.–1945., n. dj., 161. Hrvatski povjesničar Mihael Sobolevski također je pridonio razotkrivanju manipulacija jasenovačkim žrtvama u srbijanskoj historiografiji i publicistici u studiji *Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.–1945. prema popisu iz 1964. godine*, ČSP, 2–3, Zagreb, 1993., 87.–114. Pozivajući se na rezultate popisa žrtava rata iz 1964. godine, ustanovio je da je u logoru Jasenovac, te u Staroj Gradišci i Građini kraj Jasenovca ukupno stradalo 59.589 osoba. (n. dj. 112.) Važan doprinos razotkrivanju jasenovačkog mita u historiografiji nalazimo i u djelu Franje Tuđmana, *Bespuća povijesne zbiljnosti, Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb, 1989., koji metodama znanstvene analize dolazi do približnog broja od 40. 000 žrtava u Jasenovcu. Do sličnih rezultata došao je i Ljubo Boban u djelu *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2, Zagreb, 1989.

⁸ *Yugoslavian Inferno*, n. dj., Introduction, XVIII.–XX.

područja bivše Jugoslavije i dijela inozemnih znanstvenika, glede rata u bivšoj Jugoslaviji, nije samo u motrenju i ocjenjivanju događaja iz nacionalnih središta, nego i u pokušaju dijela autora da, nadmašujući nacionalno, događaje ocijene s »nadnacionalnog«, odnosno jugoslavenskog motrišta. Takav pristup također ne može pridonijeti objektivnijem sagledavanju problema, posebice zbog toga što skreće pozornost s činjenice da u zagovaranju održanja Jugoslavije od strane srbijansko-crnogorskih vlasti nema ničega pozitivnoga, jer je ono bilo isključivo posljedica njihova pokušaja optimalne realizacije velikosrpskoga projekta unutar jugoslavenskog državnog okvira, a ne zauzetosti za održanje jugoslavenske države kao zajednice ravnopravnih naroda. Upozorili smo na činjenicu da Paul Mojzes otvoreno svjedoči o tomu da je kao mladić, prije odlaska u SAD, pristajao uz »Titovu vrstu socijalizma«, odnosno tada dominantnu komunističku ideologiju. On pritom očituje i svoje pristajanje uz jugoslavensku sastavnicu te ideologije, posebice uz ideju »bratstva i jedinstva«. Govoreći o pripadnicima svoje generacije ustvrdio je da su se svi osjećali Jugoslavenima, te da je stvoreno uvjerenje da je etnički partikularizam nadmašen.⁹ Prigovorima da je jugoslavenski identitet umjetan, jer ne postoji jugoslavenska nacionalna zajednica u kojoj bi bio utemeljen, suprotstavio je tezu da na području bivše Jugoslavije nikada nije ni bilo nacija u modernom smislu, nego je ljude povezivao također umjetan identitet, osnovan na hrvatskom, slovenskom, srpskom i drugim »mitološkim nacionalizmima«. O jugoslavenskim predilekcijama P. Mojzesa, koje se napose očituju u njegovom pokušaju negacije postojanja modernih nacija na području bivše Jugoslavije i isticanju supremacije jugoslavenskog nad nacionalnim identitetima, napose svjedoče sljedeće rečenice: »Moja generacija nije smatrala nacionalno porijeklo čimbenikom od bilo kakvog značaja. Kada su bili upitani za nacionalnost, moji prijatelji su se uglavnom očitovali kao Srbi. Moj jedini brat osjećao se kao Srbin, a ja sam bio Hrvat. (...) Zapravo, mi smo se osjećali napose Jugoslavenima. To je identitet za koji se misli da je umjetan, ali koji nije više prividan nego mitski nacionalizam XIX. stoljeća, koji je stvorio kategorije (termine) kao što su Srbin, Hrvat, Slovenac i druge etikete (*labels*) uz koje su se vezali ljudi koji su se ranije osjećali pripadnima malim zemljopisnim regijama na Balkanu (...)«.¹⁰

Citirana rečenica jasno svjedoči o tomu da P. Mojzes svoje jugoslavensko osjećanje nekritički uzdiže na razinu općenitosti. Mogućnost da je bilo osoba koje se nisu osjećale Jugoslavenima on drži vjerojatnom, no ističe da nije upoznao niti jednu.¹¹ K tomu, autor se svojim tvrdnjama o »arteficijelnosti« i prividnosti nacija na području bivše Jugoslavije, bez opsežnijeg elaboriranja te teze, upustio u razmatranja koja nemaju nikakvu znanstvenu osnovu. Tvrdnja da je mitski nacionalizam XIX. stoljeća stvorio termine kao što su Hrvat, Slovenac, Srbin i dr. očituje i posvemašnje nerazumijevanje europskih nacionalno-integracijskih procesa u XIX. stoljeća, jer su sve europske nacije koje su se oblikovale u prošlom stoljeću, pa i one najveće – talijanska i njemačka – nastale na temelju nacionalnih programa, koji dovode do povezivanja ljudi koji su se do tada osjećali pripadnicima različitih regija.

⁹ Isto, 3.

¹⁰ Isto, Introduction, XVI.

¹¹ Isto, 3.

U knjizi Paula Mojzesa ne nalazimo samo jasno izraženu tendenciju za izdvajanjem nacija na području bivše Jugoslavije iz korpusa modernih europskih nacija, nego i težnju za izdvajanjem Hrvata iz njihova srednjoeuropskoga civilizacijskog i kulturnog okružja i uvrštavanja na Balkan. On najprije ne poriče činjenicu da je bivša Jugoslavija bila susretište triju kultura i civilizacija, te da države nastale na području bivše Jugoslavije imaju vrlo različitu političku, socijalnu, ekonomsku, kulturnu i vjersku prošlost. Hrvatsku pritom uvrštava u srednjoeuropsko, Sloveniju u zapadnoeuropsko, pravoslavne države – Srbiju (osim Vojvodine koja ima srednjoeuropske značajke), Crnu Goru i Makedoniju u istočnoeuropsko, a Bosnu i Hercegovinu i Kosovo u bliskoistočno.¹² No, gotovo odmah zatim autor potpuno relativizira svoju spoznaju o utjecaju kulturno-civilizacijskih čimbenika na oblikovanje nacija na području bivše Jugoslavije, tvrdeći da su razlike među narodima bivše Jugoslavije prividne, plod unaprijed stvorenog stava promatrača, a ne stvarnih razlika, te da svi oni po kulturi i mentalitetu pripadaju Balkanu.¹³ Proturječje u koje se zapleo u namjeri da, unatoč jasno utvrđenim kulturno-civilizacijskim razlikama, nacije na području bivše Jugoslavije razmatra kao dio jedinstvenog balkanskoga kulturno-povijesnog područja autor teži nadmašiti etnopsihologijskom analizom, zadaća koje je dokazati da na području bivše Jugoslavije ne žive moderne nacije, nego etnoreligijske zajednice čiji je etnički identitet bliži plemenskoj lojalnosti pripadnika afričkih plemena Yoruba i Ibo i Hutu i Tutsi, nego nacionalnoj samosvijesti europskih naroda, na primjer Švedana i Norvežana.¹⁴ Na temelju te teze P. Mojzes se, kada govori o narodima na području bivše Jugoslavije, opredjeljuje za uporabu termina etnička, a ne nacionalna zajednica, odnosno termin etnoreligijska zajednica da bi naglasio prožimanje etničkog i vjerskog momenta u njihovu oblikovanje. Kada govori o samosvijesti i identitetu tih zajednica, odlučuje se za termin »etnički nacionalizam«, koji je preuzeo iz istoimene studije Bogdana Denitcha.¹⁵

Propuštajući dokazati svoju tezu o postojanju »etnoreligijskih zajednica« na području bivše Jugoslavije i definirati termin »etnički nacionalizam«, autor je čitatelje propustio upoznati i sa svojim shvaćanjem »neetničkog nacionalizma«, odnosno s glavnim odrednicama nacionalizma u kojem etničke odrednice – krvna srodnost (porijeklo), zajednički jezik i pismo nemaju nikakvu ulogu. Pojmovno određivanje tih dvaju vrsta nacionalizama bilo bi posebice korisno, ne samo zbog toga što su to važni pojmovi na kojima autor utemeljuje svoje prosudbe o ratu u bivšoj Jugoslaviji, nego i zbog toga što bi omogućilo komparativnu analizu, odnosno pružilo kriterije po kojima bi se moglo razlikovati »etnonacionalizam« Hrvata, Slovenaca i drugih »etnoreligijskih skupina« na području bivše Jugoslavije od navodno netetničkog nacionalizma Mađara, Austrijanaca, Nijemaca, Francuza i drugih »pravih« europskih nacija. Alternativu historijskoj znanosti primjerenoj analizi uzroka rata u bivšoj Ju-

¹² Isto, 41.–42.

¹³ Isto, 53.–54.

¹⁴ Isto, str. 126., bilj. 3.

¹⁵ Bogdan Denitch, *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia*, Minneapolis – London, 1994.

goslaviji, posebice velikosrpskih imperijalnih programa u njihovu stopedesetogodišnjem razvojnem luku od *Načertanija* (1844.) Ilije Garašanina, *Kovčežića za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (1849.) Vuka Stefanovića Karadžića i genocidnog plana Stevana Moljčevića o prevlasti etnički homogene Srbije na Balkanu iz 1941. godine, pa sve do *Memoranduma SANU* iz 1986. godine, koja bi nedvojbeno svjedočila o ideologijskim osnovama sustavno planirane srbijansko-crnogorske agresije na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, P. Mojzes nalazi u etnopsihologijskoj analizi, svrha koje je relativizirati odgovornost Srbije i Crne Gore, prikazivanjem rata u bivšoj Jugoslaviji kao iracionalnim sastavnicama balkanskog mentaliteta potaknutoga etnoreligijskog sukoba. Zadaća takvoga pristupa, na koji će se opširnije osvrnuti u zaključnim razmatranjima, pragmatična je, a nalazi se u pripravi »znanstvene osnove« za proglašavanje naroda bivše Jugoslavije nezrelima za samostalan državni život i zagovaranje balkanskih integracija. Niveliranju izrazitih kulturno-civilizacijskih razlika među narodima bivše Jugoslavije, kao i ocjeni da oni uopće nisu sudjelovali u europskim kulturnim tijekovima, potkrepljenoj besmislenom tvrdnjom, s rasističkim konotacijama, o njihovoj sličnosti afričkim plemenima, služi i autorova tvrdnja da su na području bivše Jugoslavije tek u XIX. i XX. stoljeću, i to samo ponegdje i privremeno, stvoreni uvjeti za transcendiranje primitivizma. O posvemašnjoj neutemeljenosti takvih tvrdnji, kada je riječ o Hrvatskoj, svjedoči niz činjenica, među ostalima podaci o stvaranju hrvatskoga parlamentarizma u XIII. stoljeću – Slavonski sabor zasjeda prvi put 1273. godine, a Hrvatski sabor 1351. godine, dakle samo devetnaest godina nakon što su u *Magnum consilium*, savjetodavno tijelo engleskog kralja, sastavljeno uglavnom od visokih kraljevih vazala, 1254. godine ušli izabrani predstavnici i time promovirali razdoblje europskoga parlamentarizma, zatim podaci o izdavanju pravnih zbornika, koji se po svemu mogu usporediti sa suvremenim zapadnim izdanjima (Vinodolski zakonik iz 1288. godine i dr.), o neprekinutom slijedu hrvatskih latinista, koji su, u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća, svojim djelima dali znatan prinos razvoju europske kulture i civilizacije (Herman Dalmatin, Juraj Šišgorić, Ivan Česmički, Marko Marulić, Ludovik Tuberon Crijević, Ilija Crijević, Matija Vlačić Ilirik, Franjo Petrić, Faust Vrančić, Markantun De Dominis, Ivan Lučić, Juraj Rattkay, Pavao Ritter Vitezović, Ignjat Đorđić, Ruđer Bošković i brojni drugi), kao i podaci o hrvatskoj umjetnosti, koji svjedoče da ona predstavlja integralni dio zapadnoeuropske umjetnosti, stojeći, sa svojim istaknutim predstavnicima, na razini zajedničkih romaničkih, gotičkih, renesansnih i baroknih središta Zapada (Radovan, Buvina, Julije Klović, Franjo Laurana Vranjanin, Andrija Aleši, Nikola Firentinac, Juraj Dalmatinac, Ivan Duknović, Julije Klović, Nikola Božidarević i drugi).

Nije mi namjera ulaziti u analizu opravdanosti i znanstvene utemeljenosti etnopsihologijske analize destruktivnih sastavnica balkanskog mentaliteta u djelu P. Mojzesa. Ne podcjenjujući uporabu bogate literature iz područja psihoanalize, na kojoj etnopsiholozi temelje svoje istraživačke modele, u historijskoj znanosti, držim važnim upozoriti da etnopsihologijsko istraživanje, ako se površno ili tendenciozno primijeni, može više zamrsiti probleme nego ih riješiti. U pokušaju ocjene zadaće takvoga pristupa kod P. Mojzesa valja upozoriti da autor, iznoseći brojne stravične primjere nasilja i destrukcije iz epske poezije i pučkih pripovijesti, ne teži stvoriti okvir za razumijevanje nasilja i

destrukcije izraženih u posljednjem ratu u bivšoj Jugoslaviji i time umanjiti odgovornost za počinjene zločine. On izričito osuđuje zločine i zalaže se za utvrđivanje odgovornosti i kažnjavanje svih odgovornih.¹⁶ Zadaća takve interpretacije je drugačija, a nalazi se u stvaranju uvjerenja, kod čitatelja, ali i odgovornih međunarodnih čimbenika, kojima je knjiga namijenjena, kao predložak za oblikovanje stajališta i djelovanje, da su narodi, odnosno države nastale na području bivše Jugoslavije, dugoročno nesposobni za kontroliranje i upravljanje svojom sudbinom. P. Mojzes izričito upozorava da, u mogućem izboru alternativa, čovjek na Balkanu ni ne može izabrati ništa konstruktivno, jer se, u posvemašnjoj zarobljenosti patološkim osjećajima, nalazi samo mogućnošću izbora manjega zla, odnosno pokušajem nalaženja odgovora na pitanje: »(...) koja alternativa je za mene najmanje destruktivna?«¹⁷ Autor naravno nalazi tu najmanje bolnu alternativu za zdvojnoga »Balkanca«, odnosno države bivše Jugoslavije i njihovo pučanstvo u njihovom podvrgavanju dugogodišnjem protektoratu velikih sila, a napose u formiranju balkanske zajednice, koja bi navodno bila najprimjerenija za osiguranje mira u regiji.¹⁸ Prijedlog o stvaranju balkanske zajednice potkrijepljen je povijesnom analizom na čiji se sadržaj valja ukratko osvrnuti, jer pridonosi potpunijoj spoznaji znanstveno-metodološkog pristupa autora problemu rata u bivšoj Jugoslaviji.

Povijest naroda bivše Jugoslavije u djelu Yugoslavian Inferno

Interpretacija povijesti naroda bivše Jugoslavije u djelu *Yugoslavian Inferno* obiluje zanimljivim, ali ne baš uvijek najtočnijim podacima. Poput etnopsihologijske analize, ona pridonosi relativiziranju odgovornosti Srbije i Crne Gore za rat u bivšoj Jugoslaviji. Najviše netočnosti i poluistina nalazimo u kratkom prikazu srpske povijesti. Tako na primjer P. Mojzes nekritički iznosi tvrdnju Dobrice Ćosića o Srbima kao pobjednicima u ratu, a gubitnicima u miru, koja predstavlja jednu od glavnih okosnica *Memoranduma SANU-a* iz 1986. godine.¹⁹ Govoreći o ometanju zadobivanja »srpskih područja« od strane hrvatskog komunista Josipa Broza Tita, zbog kojega je Srbiji dodijeljen manji teritorij od onoga za kojim je »tradicionalno težila«, propustio je upozoriti na činjenicu da su se Srbija i Crna Gora nakon II. svjetskog rata, pomoću političkih dekreta i nakon likvidacije prema neopravdanim srbijanskim posezanjima oporbena raspoloženog hrvatskog komunističkog lidera Andrije Hebranga, uvelike proširile na račun hrvatskih područja – Srijema i Boke kotorske. Propuštajući naglasiti činjenicu da velikosrpski imperijalni projekt u sebe uključuje i druga nesrpska područja, među kojima velike djelove Hrvatske i Bosne i Hercegovine, autor inozemnom čitatelju ne objašnjava glavni uzrok rata u bivšoj Jugoslaviji, koji je započeo 1991. godine. Na prešućivanja i netočnosti u prikazu srpske povijesti uoči i tijekom II. svjetskoga rata upozorio sam u uvodnom dijelu osvrta. Valja još samo upozoriti na autorovo prešućivanje

¹⁶ *Yugoslavian Inferno*, n. dj., 167.–169.

¹⁷ Isto, 44.

¹⁸ Isto, 232.

¹⁹ Isto, 20.

profašističkog režima Milana Stojadinovića (1931.–1939.) i srbijanskih monarhofašističkih organizacija koje se stvaraju u njegovom okrilju, kao i na prešućivanje postojanja kvislinškog režima Milana Nedića tijekom II. svjetskog rata, odgovornog za eksterminaciju pretežitog dijela Židova u Srbiji. Također je prešutio suradnju četnika, odgovornih za masovne ratne zločine nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom u II. svjetskom ratu, s tim režimom. Na prešućivanje navedenih činjenica, koje uvelike osporavaju i relativiziraju autore tvrdnje o velikom srbijanskom prinosu antifašističkoj borbi u II. svjetskom ratu i Srbima kao isključivo žrtvama II. svjetskog rata, posebice je važno upozoriti zbog toga što autor, prešućujući ih, sugerira čitatelju zaključak da je Srbija, tobože najzaslužnija u borbi za »nacionalno oslobođenje i ponovno ujedinjenje«, doživjela nepravdu teritorijalnim razgraničenjem nakon II. svjetskog rata.²⁰

U kratkom prikazu hrvatske povijesti P. Mojzes se pokazao znatno kritičnijim nego u ranijem, prilično benevolentnom osvrtu na srpsku povijest. To se napose da zamijetiti u njegovom prikazu odnosa Hrvata prema NDH, u kojemu se može zamijetiti utjecaj srpske propagande o genocidnosti hrvatskog naroda. Naime, nakon što je ustvrdio da je bilo Hrvata koji su se distancirali od tog režima, iznio je neosnovanu tezu da je za mnoge Hrvate osnutak NDH predstavljao kulminaciju nacionalnog sna, zbog kojega su bili spremni ne osvrtni se na zločine počinjene radi nje.²¹

Daljnjom tvrdnjom, da su uvjeti za osnutak neovisne hrvatske države ponovno stvoreni 1991. godine, ali po cijenu izbijanja hrvatsko-srpskoga rata, pobuna Srba u Hrvatskoj iz 1990. godine i izbijanje rata 1991. godine povezuju se sa srpskim reminiscencijama na NDH, pri čemu se kod čitatelja stvara dojam da je uzrok rata u osamostaljivanju Hrvatske i Slovenije, koje je kod Srba navodno izazvalo opravdanu strepnju za opstanak, a ne u pokušaju ozbiljenja veliko-srpskog imperijalnog projekta unutar granica Jugoslavije, kojemu su se Hrvati i Slovenci, u cilju održanja nacionalne opstojnosti i samobitnosti, morali suprotstaviti. Analizirajući uzroke koji su doveli do raspada Jugoslavije, P. Mojzes se, poput većine analitičara koji se bave tim problemom, priklonio mišljenju da je glavni uzrok u nemogućnosti te višenacionalne zjednice da riješi nacionalno pitanje. Upozorio je na činjenicu da je nesporazum između Hrvata, Srba i Slovenaca postojao od stvaranja Kraljevstva (od 1921. godine Kraljevine) Srba Hrvata i Slovenaca, koje su Hrvati i Slovenci shvaćali kao državnu zajednicu nastalu na temelju slobode udruživanja, a Srbi, koji su na Hrvate i Slovence gledali kao na podanike poražene Austro-ugarske monarhije, kao prošireni dio svoje države. Hrvati i Slovenci, koji su do 1918. godine živjeli u najviše kozmopolitskom carstvu Europe, nisu bili spremni prihvatiti srpsko viđenje nove države i svoga položaja u njoj.²² Pokušaj rješenja nacionalnog pitanja u vrijeme Josipa Broza Tita ocijenjen je kao oprezna politika balansiranja u međunacionalnim odnosima »ponekad vrlo namještena, umjetna i vidljivo nepravdna«.²³

²⁰ Isto, 21.–22.

²¹ Isto, 26.

²² Isto, 71.–73.

²³ Isto, 75.–76.

Autor ne ostavlja čitatelje u dvojbi prema kome je politika Josipa Broza Tita bila nepravедna, ustvrdivši da je Tito kao Hrvat navodno često znao nepravедno kazniti pretežito neđužne Srbe. Takvu Titovu politiku autor smatra dvostruko nepravедnom, slijedeći svoju pogrešnu pretpostavku o najvećem prinosu Srba razvoju antifašističkog pokreta, a samim tim i rekonstrukciji Jugoslavije 1945. godine. Potvrđu o nepravедnosti Josipa Broza Tita prema Srbima nalazi napose u njegovom obračunu sa srbijanskim partijskim vodstvom, na čelu s Markom Nikezićem i Latinkom Perović, u kojemu vidi samo pokušaj stvaranja međunacionalne ravnoteže 1972. godine, nakon ranijeg obračuna s hrvatskim vodstvom u Karadorđevu početkom prosinca 1971. godine. Ta tvrdnja potpuno zanemaruje činjenicu da je srbijansko partijsko rukovodstvo, kojemu su pripisivana liberalno-tehnokratska nastojanja, također bilo shvaćeno kao prijetnja vladajućem političkom sustavu, koju je Tito jasno uočio i onemogućio.

Ocjenjujući uzroke koji su doveli do raspada Jugoslavije, Paul Mojzes zastupa stajalište da tomu nisu krivi građani Jugoslavije, nego republički partijski lideri, koji su, u trenutku kada više nisu mogli postići konsenzus o podjeli moći, komunistički kolektivizam zamijenili nacionalističkim. Pritom je, ne baš spretnom formulacijom, upozorio na činjenicu da u Jugoslaviji građani nisu mogli institucionalnim putem utjecati na donošenje političkih odluka: »Jugoslavija je bila federacija republika, a ne građana, što znači da je država bila predmet bavljenja političara, a ne građana.«²⁴ Uzroke dezintegraciji Jugoslavije nalazi u ranijem razdoblju, napose u Ustavu iz 1974. godine, koji je doveo u koliziju dvije moćne partijske struje, centralističko-unitarističku, zastupljenu u vojsci i saveznoj vladi u Beogradu, i (kon)federalističku, zastupljenu u republičkim vodstvima.

Glede »smrti Jugoslavije«, ustvrđio je da ju je ostvario Slobodan Milošević, koji se, nakon dolaska na vlast u Srbiji, u bezobzirnom pokušaju da postane Titov nasljednik, sukobio s otporom Hrvata, Slovenaca i drugih nesrpskih naroda, koji su u njemu vidjeli samo promicatelja srpskih hegemonističkih ciljeva. Prihvatanje višestranačkog sustava krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina autor smatra očevitim dokazom da Tito i komunisti nisu uspjeli riješiti nacionalno pitanje, jer su gotovo sve stranke uzele nacionalni predznak i djelovale u okviru vlastite nacije. Pritom zanemaruje činjenicu da nacionalni predznak stranaka u bivšoj Jugoslaviji ne svjedoči o šovinizmu, izuzimajući, naravno, uglavnom radikalno šovinističke srpske stranke, nego o ponovnoj nacionalnoj emancipaciji, koja se očitovala nakon desetljeća komunističke represije. Dovodeći u nepomirljivu opreku nacionalni i demokratski princip, P. Mojzes iznosi niz negativnih ocjena o novoosnovanim političkim strankama u bivšoj Jugoslaviji. Zaključio je, ne iznoseći pritom relevantne dokaze, da one nisu bile zainteresirane za izgradnju civilnog društva, niti u svojoj republici niti u Jugoslaviji, nego isključivo za obranu političkih i ekonomskih interesa svoje etničke skupine. Ustvrdivši da je etnički nacionalizam bio osnova djelovanja pojedinaca i stranaka u bivšoj Jugoslaviji, autor je potpuno relativizirao dosegnutu razinu spoznaje uzroka rata u bivšoj Jugoslaviji, jer,

²⁴ Isto, 77.

zanemarujući ranije ocjene o srbijanskom predsjedniku S. Miloševiću kao uzročniku i pokretaču rata, primjenom principa spojenih posuda odgovornost raspodjeljuje na nacionalističke republičke elite i novoosnovane stranke, ne upozoravajući pritom na šovinističku narav srpskog nacionalizma u bivšoj Jugoslaviji i uglavnom obrambenu narav slovenskog, hrvatskog, makedonskog i ostalih nacionalizama.

Tendencija raspodjeljivanja odgovornosti za rat u bivšoj Jugoslaviji posebice se da zamijetiti u autorovom pokušaju ocjenjivanja naravi rata. Valja upozoriti da je iznošenje ocjene o naravi tog rata povezano ne samo s njegovom percepcijom u međunarodnim okvirima, nego i s donošenjem dalekosežnih gospodarskih i političkih sankcija prema onima za koje se ustanovi da su odgovorni, pa stoga ima izuzetnu važnost i predstavlja jedan od glavnih kriterija za utvrđivanje objektivnosti autora studija koje se bave problemom rata u bivšoj Jugoslaviji. P. Mojzes izbjegava odgovoriti je li rat u bivšoj Jugoslaviji bio građanski rat, istaknuvši da bi ta ocjena više odgovarala Srbiji i Crnoj Gori, jer stavlja izvan rasprave pitanje o njihovoj agresiji na dio bivših jugoslavenskih republika, ili je bila riječ o ratu između država, u kojem uvijek postoje žrtva i agresor, ocijenivši da taj odgovor najviše odgovara Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i Hercegovini.

U nizanju autorovih ocjena o naravi rata, koje se uglavnom međusobno isključuju, napose valja istaknuti sljedeće: 1) to je bio rat između unionista i secesionista, koji se vodio unutar granica jedne međunarodno priznate države i ne razlikuje se mnogo od američkog građanskog rata; 2) u tom ratu su tri nove i nedavno međunarodno priznate države napadnute od jedne susjedne države, nominalno Jugoslavije, a ustvari Srbije, koja se nadala da će ostvariti Veliku Srbiju; 3) taj rat je posljedica drevnih balkanskih animoziteta, uskrnulih u suvremenim okolnostima, a svjedoči o općepoznatoj napetosti između globalizma i partikularizma na Balkanu, pri čemu su prevladali partikularizam i podjele iznjedriviši termin »balkanizacija«; 4) ratni sukob na području bivše Jugoslavije posljedica je cijepanja velikih civilizacijskih konglomerata na Balkanu, odnosno napetosti nastalih na susreću triju kultura i civilizacija: zapadnoeuropsko-katoličke, istočnoeuropsko-pravoslavne i muslimansko-orijentalne; 5) rat je izazvala bivša jugoslavenska birokracija, koja je nakon propasti komunističkog sustava u Europi ideološku prazninu nadomjestila nacionalizmom, mitovima o pradjedovskoj zemlji i krvnoj srodnosti. Autor ne odgovara na pitanje je li na području bivše Jugoslavije bila riječ o građanskom ratu ili o ratu među državama, jer se ne može opredijeliti ni za jedno od navđenih određenja. Svih pet određenja čine mu se, unatoč njihovoj kontradiktornosti, podjednako uvjerljivima, pa ipak poluistinitima, te zaključuje, a ustvari uvelike zamagljuje inače spoznatljive probleme, da je, zbog raznovrsnih značajki rata u bivšoj Jugoslaviji, primjerenije govoriti o nekoliko isprepletenih ratova nego o jednom ratu, odnosno da je nemoguće ocijeniti narav rata u bivšoj Jugoslaviji.²⁵ Nedoumica u koju je autor upao, glede utvrđivanja naravi rata u bivšoj Jugoslaviji, nedvojbeno će zbuniti čitatelja, jer se bez jasnog odgovora na to pitanje ne može odgovoriti ni na pitanje tko je za rat odgovoran. Ta nedoumica

²⁵ Isto, 88.

ipak je samo prividna, a autoru služi za izbjegavanje izričitog navođenja odgovornih za rat u bivšoj Jugoslaviji, u okviru rasprave o naravi rata, jer bi ocjena o odgovornosti izrečena u tom kontekstu bila neporeciva i ne bi se dala relativizirati. Svjedočanstvo o tomu da P. Mojzes zna ili barem naslućuje tko je odgovoran za rat u bivšoj Jugoslaviji nalazimo u dijelu teksta koji slijedi iza relativizacije problema odgovornosti za rat i naravi rata, u kojem je ustvrdio kako je najvjerojatnije (sic!) da je cijeli konflikt potaknut i upravljan od srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića i njegovih pomagača u beogradskoj (saveznoj) vladi i JNA, s ciljem osvajanja nesrpskih teritorija bivše Jugoslavije, odnosno formiranja Velike Srbije i postizanja međunarodnog priznanja za nju. Autor nadalje tvrdi da je JNA u Hrvatskoj imala najprije problematičnu, a zatim destruktivnu ulogu, jer se gotovo bez izuzetka priklonila Srbima, da je kasnije u Bosni i Hercegovini također bila suagresor Srba, da je neprijeporno kako su mnoge srpske paravojne formacije prešle hrvatsku granicu i svojim divljaštvom uvelike pridonijele složenosti sukoba²⁶ i da među uglednim svjetskim znanstvenicima postoji konsenzus da srpski ekstremisti snose najveću odgovornost za rat.²⁷

Na temelju navedenih ocjena P. Mojzesa o naravi rata u bivšoj Jugoslaviji, u kojima se više puta spominju Srbi kao agresori, možemo zaključiti da autor shvaća narav rata u bivšoj Jugoslaviji i prepoznaje činjenicu da su Srbija i Crna Gora odgovorne za njegovo izbijanje i tragične posljedice, ali da tu spoznaju teži relativizirati raspodjeljujući odgovornost na sve strane u sukobu. Suvišno je dokazivati da takav pristup odgovara agresorima – Srbiji i Crnoj Gori, jer pridonosi umanjivanju njihove odgovornosti za rat, a izuzetno šteti žrtvama agresije – Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, jer im nameće nepostojeću odgovornost, pogoršava njihov položaj u međunarodnoj zajednici i lišava ih prava na moralnu i materijalnu naknadu, na koju su Srbija i Crna Gora, prema normama međunarodnoga prava, obvezne.

Knjiga Paula Mojzesa napisana je pod snažnim dojmom srpskih osvajanja i neučinkovitosti međunarodne zajednice, jer je tiskana 1994. godine, prije vojno-redarstvenih akcija hrvatske vojske u svibnju i kolovozu 1995. godine, kojima je oslobođen najveći dio okupiranih područja Republike Hrvatske i prije sklapanja okvirnog općeg sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini u Daytonu u prosincu 1995. godine. Predviđajući mogućnost hrvatske vojne akcije, P. Mojzes ju je unaprijed osudio i založio se za mirnu reintegraciju okupiranih područja Republike Hrvatske kao jedino primjereno rješenje, pozivajući se pritom na mišljenje nekih hrvatskih analitičara.²⁸ Ujedno je ustvrdio da je pretpostavka mirne reintegracije zamjena političkih vođa odgovornijim osobama.²⁹ Premda o tim osobama ne govori ništa određeno, nedvojbeno je da misli na intelektualce iz oporbenih krugova.³⁰ Glede tzv. Krajine, odnosno do kolovoza 1995. godine okupiranog dijela Republike Hrvatske, predložio je da

²⁶ Isto, 100.–101.

²⁷ Isto, 106.

²⁸ Isto, 229.

²⁹ Isto, 212.–217.

³⁰ Isto, 206.

se pomoću političkog pritiska utjecajnih međunarodnih čimbenika, napose SAD, sukobljene strane učine kooperativnima, odnosno spremnima na kompromise. Pripravnost hrvatskih vlasti na kompromise prema autorovom mišljenju najprimjerenije bi se očitovala pristajanjem na dugogodišnju nazočnost postrojbi UN-a na okupiranim područjima Republike Hrvatske i odricanjem od Knina i tzv. Krajine, navodno nevrjednih daljnjih borbi zbog toga što su najsiromašnija područja Republike Hrvatske.³¹

Navedeni prijedlozi glede ponovne reintegracije do 1995. godine okupiranih hrvatskih područja koje je iznio P. Mojzes bili su u potpunom skladu s težnjama pobunjenih Srba i dijela Hrvatskoj nesklonih međunarodnih čimbenika, jer ne samo da predviđaju dugoročno izuzimanje okupiranih hrvatskih područja iz područja utjecaja hrvatskih vlasti, nego i njihov povratak pod hrvatski suverenitet čine vrlo neizvjesnim.

Glede hrvatskih vlasti autor ima još jedan prijedlog na koji valja upozoriti. Naime, založio se za umanjivanje snažnog političkog utjecaja Hrvata porijeklom iz Hercegovine u hrvatskoj vladi i drugim važnim političkim institucijama, pripisujući im ratoborno držanje, težnju za pripojenjem Herceg-Bosne Hrvatskoj i podjelom Bosne i Hercegovine između Hrvatske i Srbije. U svezi s autorovim prijedlogom o reduciranju utjecaja Hercegovaca u hrvatskim političkim institucijama, nisu toliko zanimljive optužbe koje autor iznosi na njihov račun, jer su hrvatskoj čitateljskoj javnosti uglavnom poznate, koliko način na koji ih on doživljava i opisuje. U povijesnoj studiji neprimjercnom diskursu Hrvati iz Hercegovine su opisani kao nemilosrdni borci za etnicitet i religiju, poglaviti dio Pavelićevih ekstremnih ustaša, a Hercegovina kao zemlja neplodnih planina, gdje su čak i zmije otrovnije nego drugdje.³² Sretna je okolnost da u knjizi P. Mojzesa ne nalazimo pokušaj stvaranja negativnih stereotipa i o pripadnicima drugih nacionalnih skupina na području bivše Jugoslavije, jer takvi stereotipi ne mogu pridonijeti povijesnoj spoznaji. O autorovom nekritičkom pristupu povijesti dijela hrvatskog nacionalnog korpusa u zapadnoj Hercegovini svjedoči i podatak o navodnim masovnim srpskim grobnicama iz II. svjetskog rata, nedaleko od glasovitog marijanskog svetišta u Međugorju, čije je tobožnje otkriće bilo uvod u rat u bivšoj Jugoslaviji, koji je započeo 1991. godine. U nedostatku bilo kakvih dokaza za tu očevidno tendencioznu, u odnosu ne Hrvate nedobronamjernu tvrdnju, autor ni ne pomišlja na njezino odbacivanje, nego lakonski zaključuje da uopće nije važno je li ta tvrdnja istinita, nego činjenica da Srbi u nju vjeruju, kao da bi neistine koje o Hrvatima iznosi srbijanska propaganda trebale biti kriterij istine u povijesnoj analizi rata u bivšoj Jugoslaviji.³³ Valja upozoriti da su ocjene koje autor iznosi o Hrvatima iz Hercegovine i nepostojećim masovnim srpskim grobnicama kod Međugorja nastale kao posljedica nekritičkog prihvaćanja teza srpske historiografije o

³¹ »The Croats may have to settle for a state without Knin Krajina; it is one of the poorest region of Croatia and not worth fighting over.« n. dj., 224.

³² Isto, 32.

³³ »As a prelude to the present warfare, mass graves of executed Serbs from World War II were discovered in Međugorje, Hercegovina.(...) Fact or fiction, the important thing is that Serbs believe it is so.« n. dj., 47.

genocidnosti kao sastavnici hrvatskog nacionalnog bića, a takvim ocjenama, koje izazivaju odium prema pripadnicima neke nacije, nije mjesto u historijskoj znanosti.

U završnim poglavljima svoje knjige Paul Mojzcs konzekventno izvodi zaključke iz ranijih razmatranja. Izražava krajnju skepsu glede mogućnosti budućeg skladnog političkog, socijalnog i kulturnog razvoja država nastalih na području bivše Jugoslavije. Za jugoslavensku državnu zajednicu, koja se, razdri-rana suprotnostima, a potaknuta globalnim političkim promjenama, u apokaliptičnom ratnom ozračju dvaput – 1941. i 1991. godine raspala, zaključio je, ne prikivajući žaljenje zbog nemogućnosti njezine rekonstrukcije, da je ipak bila najbolje rješenje za sve narode koji su u njoj živjeli: »Tragično je da je najviše obćavajuća opcija nepovratno izgubljena. Najbolji izbor za sve južnoslavenske narode i druge manjine koje su živjele među njima bila je Jugoslavija, sa svim svojim manama i pogreškama. Budućnost nudi samo gore alternative, koje ne mogu osigurati blagostanje (...).«³⁴

Unatoč nepremostivom razdoru do kojega je doveo posljednji rat na području bivše Jugoslavije, autor očituje nadu, jer uočava postojanje snaga – oporbenih intelektualnih krugova u bivšim jugoslavenskim republikama – koje bi mogle dovesti do ponovnog, ovaj put posrednog povezivanja naroda na području bivše Jugoslavije, podupiranjem zamisli o balkanskoj zajednici, koja bi navodno mogla osigurati zdravlje i suradnju. Knjiga *Yugoslavian Inferno*, dakle, dosljedno opisu naroda bivše Jugoslavije kao opasnih, nekultiviranih balkanskih plemena pokretanih iracionalnim strastima, završava sugeriranjem njihova ponovnog povezivanja u »balkanskom rezervatu« i stavljanja pod budno oko međunarodne zajednice. Činjenica da je povezivanje južnoslavenskih naroda dvaput u povijesti dovelo do tragičnim krvoprolićem popraćenog razlaza autora uopće ne opterećuje. On se u svojoj analizi očevidno drži hegelijanskog principa prema kojemu za nesklad između stvarnosti i ideje ne treba okrivljavati ideju nego stvarnost, koja se nije znala prilagoditi uzvišenijem principu.

U svezi s projugoslavenskim pristupom dijela inozemne historiografije istraživanju rata u bivšoj Jugoslaviji, valja naglasiti da je povijesna znanost često išla u prilog konzerviranju postojećeg stanja na području bivše Jugoslavije, jer se nije mogla u cijelosti oduprijeti političkim utjecajima. Budući da je većina analitičara potjecala iz zemalja koje su stvorile prvu i drugu Jugoslaviju, gotovo sva povijesna literatura, napisana prije izbivanja rata u bivšoj Jugoslaviji, bila je projugoslavenski, odnosno prosrpski orijentirana, slijedeći pritom interpretacijski obrazac stvaran od razdoblja I. svjetskog rata pa sve do naših dana.³⁵

³⁴ Isto, 232.

³⁵ Navjestitelj projugoslavenske orijentacije u historiografiji bio je R. W. Seton-Watson, ugledni britanski historičar i diplomat. U djelu *Die südslawische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin, 1913. (izvornik na engleskom jeziku objavljen je 1911. godine), založio se za rješenje južnoslavenskog pitanja u okviru preustrojene Habsburške monarhije. Slijedeći suvremena povijesna kretanja i službenu politiku Velike Britanije, jedne od najutjecajnijih tvoraca prve i druge Jugoslavije, protivio se sklapanju separatnog mira s Austro-Ugarskom monarhijom i zagovarao priznanje Jugoslavenskog

Međutim, tijekom nekoliko posljednjih godina objavljen je i znatan broj povijesnih studija hrvatskih i inozemnih autora u kojima se na objektivan, znanstveno utemeljen način pristupa istraživanju problema rata u bivšoj Jugoslaviji.³⁶ Navedenc studije utemeljene su na recentnim nepristranim povijesnim

odbora u Londonu kao savezničke i ratne privremene vlade. Svoje projugoslavenske ideje u razdoblju od 1916. do 1918. godine promiče u časopisu *The New Europe*, koji je u to vrijeme vodio kampanju u prilog rješenja češkog, rumunjskog i jugoslavenskog pitanja, odnosno podupirao dezintegraciju Austro-ugarske monarhije. Posebice utjecajni zagovornici jugoslavenske ideje u II. svjetskom ratu i nakon njega bili su američki književnik i publicist slovenskog porijekla Luis Adamič, *A Nation of Nations*, New York – London, 1945., i šef britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOVJ Fitzroy Maclean, *Rat na Balkanu*, Zagreb, 1964.; Beograd, 1980. (drugo izdanje), *Eastern approaches*, London, 1966.; *Josip Broz Tito*, Zagreb – Beograd – Titograd, 1980. Među promicateljima prosrpskih ideja i opcija posebice valja izdvojiti književnicu i novinarku Cicely Isabel Fairfield, poznatu pod pseudonimom Rebecca West, koja je tijekom II. svjetskog rata u voluminoznom, snažno emocionalno obojenom putopisu pod naslovom *Black Lamb and Grey Falcon (Crno janje i sivi sokol)*, London (?) 1941.; New York, 1948.; London, 1955.; London, 1956.; *Crno jagnje i sivi sokol*, Beograd – Sarajevo, 1989., uputila izravni poziv Velikoj Britaniji, a implicitno i SAD-u da bezrezervno podrže srpske ratne ciljeve, a posebice da se ne miješaju u prilike u Bosni i Hercegovini. Na knjizi R. West, prema kasnijem kazivanju autorice napisanom na zahtjev britanskog ministarstva informacija, koja se odlikuje fascinacijom srpskom poviješću, kosovskim mitološkim ciklusom, te izražavanjem rasističkih stavova o bosanskim muslimanima i netrpeljivosti prema Hrvatima, svoja stajališta o bivšoj Jugoslaviji oblikovao je niz utjecajnih zapadnih diplomata. Činjenica da je R. West snažno utjecala na britanske i američke znanstvenike prilikom pisanja njihovih studija o ratu na području bivše Jugoslavije posebice je važna zbog njihova velikog prinosa formiranju stajališta britanske, francuske i američke diplomacije tijekom rata u bivšoj Jugoslaviji. O djelu R. West i njegovom izuzetnom utjecaju na autore recentnih studija o ratu u bivšoj Jugoslaviji, posebice na Roberta D. Kaplana, a posredno i na dugotrajno američko odbijanje angažmana u Bosni i Hercegovini, vidi opširnije u članku Briana Halla, »Rat Rebeke West«, *Vijenac* (Zagreb, 25. VII. 1996.) br. 67–68, 39.–41. Među znanstvenicima koji su tijekom rata u bivšoj Jugoslaviji promicali projugoslavenska stajališta kada je riječ o bivšoj Jugoslaviji, a prosrpska viđenja u analizi ratnog sukoba u bivšoj Jugoslaviji, uz navedenu studiju Bogdana Denitcha (vidi bilj. 15.) posebice valja upozoriti na djela Roberta D. Kaplana, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York, 1993., Mishe Glennija, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, New York – London, 1992. i Bette Denich, »Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide, u: *The American Ethnologist*, svibanj 1994., god. 21., br. 2, str. 367.–390. Svim navedenim djelima zajednička je značajka relativistički pristup ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, pri čemu se promiču tvrdnje da su Srbi povijesne i suvremene žrtve muslimana i Hrvata, a srpski zločini u ratu u bivšoj Jugoslaviji objašnjavaju i opravdavaju žrtvama Srba u prošlosti, tj. II. svjetskom ratu. Pragmatična zadaća takvih interpretacija bila je u priskrbljivanju razumijevanja međunarodne zajednice za postupke srbijanskih vlasti tijekom rata u bivšoj Jugoslaviji, a posebice u pridobivanju najutjecajnijih međunarodnih čimbenika za legitimizaciju srbijanskih osvajanja.

³⁶ Vidi: Sabrina Petra Ramet, *Balkan Babel – Politics, Culture and Religion in Yugoslavia*, Boulder – San Francisco – Oxford, 1992.; Ivo Banac, *The Fearful Asymmetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise*, *Dedalus*, sv. 121, br. 2, (1992), str. 155.; Igor Primorac, »The War Against Croatia: Silent Traits«, u: *Journal of Croatian Studies*, (1992), sv. 32–33, str. 91.–111.; Mirko Grmek – Marc Gji-

izvorima koji nepobitno svjedoče o naravi rata u bivšoj Jugoslaviji, te o tomu da je Zapad, od samoga početka, bio dobro upoznat s činjenicom tko je za taj rat odgovoran,³⁷ pa utoliko više začuđuje i zaslužuje osudu činjenica da su se vlade najutjecajnijih europskih država i SAD-a, prilikom donošenja najvažnijih političkih odluka tijekom rata u bivšoj Jugoslaviji, o opravdanosti intervencije u Bosni i Hercegovini, vrlo dugo služile poglavito djelima prosrpski orijentiranih autora.³⁸

Ukazujući na glavne značajke historiografije o bivšoj Jugoslaviji, a posebice one o ratu na njezinom području, nisam težio dati niti površan bibliografski prikaz. Za takvu zadaću bila bi, zbog obilja naslova, potrebna vrlo opsežna studija.³⁹ Namjera mi je bila, dajući tek podatke o nekim važnijim djelima,

dara – Neven Šimac, *Le Nettoyage ethnique. Documents historiques sur une ideologie serbe*, Paris, 1993.; *Etničko čišćenje: Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb, 1993.; Ljubica Štefan, *Od bajke do holokausta*, Zagreb, 1993.; Brian Hall, *The Impossible Country: A Journey Through the Last Days of Yugoslavia*, London, 1994.; Marc Almond, *Europe's Backyard War: The War in the Balkans*, London, 1994.; Noel Malcolm, *Bosnia, A Short History*, New York, 1994.; *Povijest Bosne – Kratki pregled*, Zagreb – Sarajevo, 1995.; *Genocide After Emotions. Postemotional Balkan War* (djelo sadržava priloge grupe autora: Philipa J. Cohena, Normana Cigara, Slavena Letice, Jamesa J. Sadkoviča, C. G. Schoenfelda, Thomasa Cushmana i Igora Primorca, uredio ga je Stjepan Meštrović), London, 1996.; Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*, College Station, 1996.; *Tajni rat Srbije*, Zagreb, 1997.; Marcus Tanner, *Croatia: A Nation Forged in War*, New Haven – London, 1997.

³⁷ Vidi: Roger Cohen, »CIA Report Finds Serbs Guilty in Majority of Bosnia War Crimes«, *New York Times*, 9. March 1995. R. Cohen je ustvrdio da izvješća čine besmislenim tvrdnju koju konzistentno iznose zapadne vlade, a povrcmeno i američka administracija, da je rat u Bosni i Hercegovini građanski rat u kojemu su podjednako suodgovorni Hrvati, muslimani i Srbi. Pozivajući se na navedeno izvješće CIA-e, Cohen je zaključio da je više nego očevidno da je bosansko-hercegovački ratni sukob posljedica dosljedne i cjelovite srbijanske politike oslobođanja od muslimana pomoću zatočenja, ubojstava i mučenja. Ujedinjeni narodi su također, putem navedenog izvješća CIA-e, izvješća Helsinki Watcha i brojnih drugih dokumenata bili upoznati s uzrocima i naravi rata u bivšoj Jugoslaviji, posebice s činjenicama da je taj »balkanski« rat posljedica neuspjelog nametanja nekonsenzualnih odluka Hrvatskoj i Sloveniji od strane Srbije, da ga je planirala i potaknula srbijanska politička elita u sprezi s vrhovima JNA, da su srpski lideri i vojska odgovorni za pretežiti dio, 70–80% u ratu počinjenih zločina, da su srpski zločinci slijedili precizne upute službenih organa vlasti i dr. O članku R. Cohena i uopće o problemu odgovornosti zapadnih vlada, sredstava javnog priopćavanja i intelektualaca za prikriivanje naravi rata u bivšoj Jugoslaviji vidi studije: Thomas Cushman, »Critical Theory and the War in Croatia and Bosnia«, u: *The Donald Treadgold Papers. In Russian, East European and Central Asian Studies*, (Washington, 1997). br. 13.; Thomas Cushman – Stjepan Meštrović, *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*, New York – London, 1996.

³⁸ O snažnom utjecaju prosrpski orijentiranih inozemnih autora posebice vrijedne podatke pruža Brian Hall u članku o Rebeci West, objavljenom u *Vijencu*, br. 67–68. Vidi bilj. 35.

³⁹ Broj knjiga koje se bave problematikom rata na području bivše Jugoslavije premašio je 500 naslova. Godine 1995. u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (dalje: NSB) pripremljena je izložba za koju su organizatori – Europski pokret Hrvatska i Europski dom Zagreb, te NSB, uspjeli pribaviti 190 naslova. Navedene institucije na-

upozoriti na činjenicu da postoje dvije vrlo različite povijesne, kulturno-kulturološke interpretacije rata u bivšoj Jugoslaviji, »starija«, projugoslavenski, odnosno prosrpski orijentirana, i »mlada«, koja s jedne strane slijedi stare ideološke obrasce, a s druge strane promiče pristup neopterećen ideologijskim imperativima i političkim pragmatizmom. Ukoliko pokušamo knjigu Paula Mojzesa *Yugoslavian Inferno* ocijeniti u kontekstu navedenih dvaju interpretacijskih pristupa problemu rata u bivšoj Jugoslaviji, možemo bez ikakvih ograda ustvrditi da ona nije istraživački usmjerena prema objektivnoj spoznaji uzroka i naravi rata u bivšoj Jugoslaviji, nego prema ponavljanju i petrifikaciji starih projugoslavenskih, odnosno prosrpskih obrazaca. Premda prividno teži objektivnom pristupu, autor ustvari pridonosi afirmaciji srbijanskih pozicija u ratnom sukobu nekritičkim preuzimanjem navedenih netočnih podataka iz srbijanske historiografije, posebice interpretacija srbijanske povijesti u II. svjetskom ratu. S druge strane, kada govori o Hrvatima, P. Mojzes preuveličava neke negativne sastavnice hrvatske povijesti, posebice one koji se odnose na režim NDH i srpske gubitke u NDH, a potpuno zanemaruje i prešućuje golem hrvatski doprinos pobjedi antifašističke koalicije u ovom dijelu Europe. Zaobilazeći relevantne povijesne izvore, autor ne samo da izjednačava u odgovornosti žrtvu i agresora u ratu u bivšoj Jugoslaviji, nego žrtvu ponekad prikazuje odgovornijom. Na kraju dolazi do zaključaka izuzetno povoljnih za agresora u ratu u bivšoj Jugoslaviji, jer, niveliranjem strana u sukobu, sve proglašava jednako suodgovornima.

Držim da u zaključnim ocjenama o knjizi *Yugoslavian Inferno* možemo ustvrditi da ona, zbog navedenih nedostataka u znanstveno-istraživačkom pristupu autora, ne može poslužiti kao prilog objektivnoj spoznaji uzroka i naravi rata u bivšoj Jugoslaviji. Glede mogućnosti njezinog utjecaja na oblikovanje političkih odluka relevantnih međunarodnih čimbenika, možemo zaključiti da je, poput mnogih recentnih povijesnih studija slične intencije, pridonijela prikrivanju odgovornosti Srbije i Crne Gore za rat u bivšoj Jugoslaviji, pružajući ujedno alibi najutjecajnijim državama Zapada za dugotrajno nemiješanje u ratni sukob.

Rat u bivšoj Jugoslaviji i intelektualci

Interpretacije ratnog sukoba u bivšoj Jugoslaviji, slične onoj koju je Paul Mojzes iznio u knjizi *Yugoslavian Inferno*, nalazimo u djelima brojnih uglednih zapadnih povjesničara. Oni su, prikrivajući osvajačku narav toga rata i odgovorne za njegovo izbijanje, pridonijeli dugotrajnom neangažiranju svojih vlada

stavile su pratiti literaturu koja se bavi ratom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, shvaćajući je ne samo kao znanstveno-kulturnu, nego i kao političku činjenicu od dalekosežnog značaja. Vidi o tomu: Željko Garmaz, »Kako stvari izgledaju s inozemnog vidikovca«, *Vjesnik* (27. VII. 1997.), god. LVIII, br. 17.887, str. 9. Među brojnim kraćim kritičkim osvrtima na literaturu o ratu u bivšoj Jugoslaviji, koji sadržavaju selektivan izbor najznačajnijih radova, posebice valja upozoriti na studiju Jamesa Gowa, »After the Flood: Literature on the Context, Causes and Course of the Yugoslav War – Reflections and Refractions«, u: *The Slavonic and East European Review*. (London, srpanj, 1997.) sv. 75, br. 3, 446.–485.

u cilju njegova okončanja. Njihov neobjektivan i indiferentan odnos prema ratnom sukobu upućuje nas na promišljanje o problemu odgovornosti dijela zapadnih intelektualaca, zbog izostanka prosvjeda na koji su po vokaciji bili obvezni. Problem neodgovornog odnosa dijela zapadnih intelektualaca prema ratu u bivšoj Jugoslaviji, na koji su hrvatski znanstvenici upozoravali od samoga početka rata, počeo se u posljednje vrijeme ozbiljno razmatrati i u inozemstvu. Posebice je u tom pogledu instruktivna navedena studija Thomasa Cushmana, jer se u njoj, uz analizu problema odgovornosti zapadnih intelektualaca glede rata u bivšoj Jugoslaviji, postavlja i nacrt kritičke teorije, zadaća koje bi bila, slična onoj koju su si poslije II. svjetskog rata, potaknuti fenomenom fašizma, postavili Erich Fromm, Theodor Adorno, Max Horkheimer i drugi analitičari »frankfurtske škole«, općenita analiza položaja i odgovornosti intelektualca u suvremenom društvu, na primjeru rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.⁴⁰ Ukazujući na činjenicu da je pretežiti dio zapadnoeuropskih intelektualaca osudio fašizam i nacizam, T. Cushman postavlja sljedeća istraživačka pitanja: 1) zašto tako velik broj zapadnih intelektualaca nije pružio potporu intervenciji Zapada, koja bi zaustavila srpsku agresiju protiv bespomoćnih civila; 2) zašto je tako mnogo zapadnih intelektualaca i političkih vođa pristalo uz relativističku interpretaciju, koja odbija označiti primarno odgovorne za rat i masovna ubojstva i umjesto toga promicalo viđenje da je ratni sukob u bivšoj Jugoslaviji posljedica »starih plemenskih mužnji«, te da su sve strane u sukobu podjednako odgovorne; 3) zašto je tako mnogo istaknutih intelektualaca i političara osudilo žrtve agresije umjesto agresora?⁴¹ U nemogućnosti cjelovitog prikaza Cushmanove zanimljive analize, popraćene vrijednim zapažanjima o ratu u bivšoj Jugoslaviji, bibliografskim podacima o djelima koja se bave ratom u bivšoj Jugoslaviji i podacima o studijama iz područja filozofije politike, koje problematiziraju moralne obveze intelektualca u društvu, posebice s obzirom na rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, upozorit ćemo samo na Cushmanovu temeljnu tezu. Odbijanje zapadnoeuropskih intelektualaca da izvrše svoju moralnu obvezu prosvjeda, na temelju očevitih svjedočanstava o agresiji i uzročniku agresije, te njihovo zamračivanje činjenica s tim u svezi autor smatra snažnim dokazom za svoju tezu o posvemašnjoj prevlasti kulture cinizma na Zapadu, kojoj začetke nalazi u grčkoj filozofiji, a najvažniju odliku u potpunoj diskreditaciji ideje o postojanju apsolutne istine ili moralnih kriterija, koji bi mogli poslužiti kao temelj javnoga djelovanja. Cinički um odbacuje kantovsku tezu o praktičnom umu kao sigurnom putokazu u izboru čudorednih alternativa u svakodnevnom životu, a odlikuje ga naklonost prema naglašenom skepticizmu poradi sebe samoga, odnosno vlastitih interesa.⁴² Važnu ulogu u razvoju kulture

⁴⁰ Thomas Cushman, *Critical Theory and the War in Croatia and Bosnia*, *The Donald W. Treadgold Papers*, n. dj., (vidi: bilj. 37.), Washington, 1997.

⁴¹ Isto, 7.

⁴² Posebice važnim za proučavanje kulture cinizma T. Cushman smatra djelo Petera Sloterdijka, *Critique of Cynical Reason*, Minneapolis, 1987.; *Kritika ciničkoga uma*, Zagreb, 1992. Usto upozorava na sljedeće dvije studije: Jeffrey Goldfarb, *The Cynical Society: The Culture of Politics and the Politics of Culture in American Life*, Chicago, 1991.; Richard Stivers, *The Culture of Cynicism: American Morality in Decline*, Oxford, 1994.

cinizma, prema mišljenju T. Cushmana, imala su sredstva masovnog javnog priopćavanja u razvijenom kapitalističkom društvu, koja su omogućila izuzetnu dostupnost informacija, ali su ujedno relativizirala osjećaj njihove vjerodostojnosti kod primatelja informacija. U odnosu prema činjenicama cinički intelektualac se teško opredjeljuje između kompetitivnih verzija istine, prema kojima osjeća indiferentnost, apatiju i ambivalentnost. Ustvrdivši da je kultura cinizma postala temelj za relativizam u prosudbi ljudi i događaja, T. Cushman izvodi dalekosežni zaključak o vrlo problematičnoj etičkoj poziciji suvremenog intelektualca, koji više nije, ili uglavnom nije, glas savjesti u društvu. K tomu upozorava da ambivalentnost u prosuđivanju ljudi i događaja, koju potiče cinički um, ne završava uvijek u pasivnosti i apatiji, nego često i u agresiji. To se posebice očitovalo u pristupu dijela zapadnih intelektualaca ratu u Bosni i Hercegovini, koji su, potaknuti »agresivnim kompleksom ciničkog uma«, počeli minimalizirati i relativizirati činjenicu genocida u korist mnogo »s sofisticiranije« i »izbalansiranije« socijalne i kulturne analize.⁴³ Postavljanjem problema odgovornosti zapadnih intelektualaca za dugotrajnu neučinkovitost zapadnih vlada u okončanju rata u bivšoj Jugoslaviji na razinu etičkoga promišljanja, T. Cushman je upozorio na njegovu filozofsku dimenziju, koja zadire u promišljanje same mogućnosti intelektualnog angažmana u suvremenom društvu. To je vrlo kompleksan problem kojim se ovdje više ne možemo baviti. Svrha ukazivanja na Cushmanovu interpretaciju uzroka neobjektivnosti dijela inozemnih intelektualaca prema ratnoj tragediji na području bivše Jugoslavije nalazi se napose u činjenici da knjiga Paula Mojzesa *Yugoslavian Inferno*, kojoj je osvrst posvećen, snažno posvjedočuje njegovu tezu da je neodgovoran odnos dijela zapadnih intelektualaca prema ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini posljedica krize cjelokupnog zapadnoeuropskog prosvjetiteljskog novovjekovnog projekta, zbog dominacije ciničnog uma u suvremenoj kulturi Zapada.

S U M M A R Y

IN REPLY TO PAUL MOJZES »YUGOSLAV INFERNO«

This article deals with theses presented by Paul Mojzes in his book the »Yugoslav Inferno« about the causes of the war in the former Yugoslavia. The author claims that the book contains many flaws in methodology and scholarship. Instead of analyzing relevant historical sources, Mojzes uncritically uses ethnopsychological methods of analysis. He minimizes the responsibility of Serbia and Montenegro, portraying the war in the former Yugoslavia as an irrational tribal conflict for which all parties are equally responsible.

The author concludes that Paul Mojzes set out to provide »scholarly« proof to the notion that the peoples of the former Yugoslavia are not capable of independent statehood and to give support to the political goal of reintegrating them into a Balkan confederation.

⁴³ T. Cushman, n. dj., 38.-40.